

znaczono na nią ok. 21% tekstu). Przyjęcie tego rodzaju proporcji znajduje uzasadnienie w związkach łączących prawo dzisiejsze z jego dalszą i bliższą przeszłością.

Dlatego też raz jeszcze gratulując autorom bardzo poważnego sukcesu, można by wyrazić gorące życzenie, aby zechcieli rozważyć możliwość przetłumaczenia ich dzieła, w całości lub też w postaci specjalnie przygotowanego kompendium, na któryś z bardziej znanych języków zachodnioeuropejskich. Chodzi bowiem o udostępnienie tej cennej syntezy szerszemu kręgowi historyków prawa zarówno na naszym kontynencie, jak i poza nim. Istniejąca bowiem monografia Karola Eszlary, *Histoire des institutions publiques Hongroises* (2 t., Paryż 1963) niezależnie od słów krytyki, z jakimi spotkała się w nauce, została doprowadzona tylko do wieku XVII i, zresztą w zgodzie z jej tytułem, pomija tematykę prawa sądowego.

WOJCIECH M. BARTEL (Kraków)

G[eoffrey] R[udolph] Elton, *Policy and Police. The Enforcement of the Reformation in the Age of Thomas Cromwell*, Cambridge 1971, University Press, ss. XII+448.

Okres panowania Tudorów od dawna budzi żywe zainteresowanie zarówno anglosaskich, jak i kontynentalnych historyków ustroju. Z punktu widzenia historii powszechnej — posiada on bowiem szczególne znaczenie dla określenia istoty oraz mechanizmu działania monarchii absolutnej. Problem — czy, bądź też w jakim stopniu — Anglia XVI w. była monarchią absolutną, jest w historiografii rozwiązywany w różny sposób. Rozbieżność poglądów w tej materii wynika przede wszystkim z różnego rozumienia pojęcia „monarchii absolutnej”. Nie jest to jednak, jak się wydaje, jedyna przesłanka tej rozbieżności. Coraz bardziej zresztą trafia do przekonania historyków pogląd, który wyrazili F. Hartung i R. Mousnier, iż „nie należy absolutyzować monarchii absolutnej”. Istotne dla oceny panowania Tudorów znaczenie posiada znajomość wystarczającej ilości faktów historycznych, którą pogłębiła zasadniczo dopiero nauka ostatnich dziesiętków lat. Nie bez znaczenia jest również określone z góry podejście do problemu.

Liberalna angielska historiografia XIX w. starała się w pewnym zakresie uzasadnić tezę biskupa Stubbsa, iż nowoczesna Anglia wcielała w życie zasady, które ustaliły się już w czasach średniowiecza — w związku z czym okres panowania Tudorów miał stanowić regres w ciągu rozwojowym. XIX-wieczna nauka niemiecka wywodziła absolutyzm Tudorów ze wzorowania się przez nich w organizacji zarządu centralnego na absolutnej monarchii francuskiej. Wiek XX przyniósł ze sobą z kolei mitoburczy, a następnie „metafizyczny”, jak można go określić, nurt anglosaskiej historiografii — który przeciwstawiając się traktowaniu przez szkołę liberalną rządów Tudorów jako reżimu despotycznego wysunął tezę, iż Tudorowie wyczuwali nastroje społeczeństwa, wychodzili mu naprzeciw i ucieleśniali jego ideały, stąd też wiek XVI stanowił okres harmonii w stosunkach między monarchami a ich poddanymi¹.

W ramach okresu panowania Tudorów wyróżniają się szczególnie lata 1532 - 1540, gdy prawą ręką monarchy był Tomasz Cromwell. Dokonała się wtedy odgórna reformacja henrycjańska, którą nie bez racji nazywa się czasem rewolucją. W ciągu tych ośmiu brzemiennej w wydarzenia lat wystąpić musiało największe

¹ Najbardziej lapidarnie określił tę koncepcję G. M. Trevelyan słowami „władza Tudorów nie była materialna, lecz metafizyczna” (*Historia Anglii*, wyd. III, Warszawa 1967, s. 461).

w XVI w. trwałe napięcie polityczne, a rząd zmuszony był uciekać się do najbardziej zdecydowanych środków. W związku z tym rozwiązanie problemu, jak kształtowała się wewnętrzna polityka Korony w przełomowych latach 1532 - 1540, przesądza w znacznym stopniu o ocenie całego okresu panowania Tudorów. Wynika to zresztą z wielu opracowań syntetycznych, które dowodów absolutystycznego charakteru rządów Tudorów poszukują przede wszystkim w tym krótkim odcinku czasowym².

Dzięki nowej pracy najznakomitszego znawcy pierwszej połowy panowania Tudorów — prof. G. R. Eltona możemy w istotny sposób zbliżyć się do rozwiązania tą pośrednią drogą problemu absolutyzmu Tudorów. Prof. Elton postawił sobie bowiem za zadanie udzielenie w oparciu o bogaty — i nie w pełni dotąd wykorzystany — materiał źródłowy odpowiedzi na dwa pytania: po pierwsze, jak społeczeństwo przyjęło rewolucję kościelną, a po wtóre — jakich środków używał rząd w celu zapewnienia odpowiedniego przyjęcia nowej polityki.

Oba tradycyjne nurty historiografii angielskiej — liberalny i „metafizyczny” — udzielały odpowiedzi tylko na jedno z tych pytań, uznając drugie z nich za nieistotne. Liberalowie podkreślali stosowanie terroru, a tym samym zakładali występowanie silnego oporu społeczeństwa; „metafizyczny” akcentowali poparcie społeczeństwa, a więc brak potrzeby uciekania się przez rząd do bardziej drastycznych środków³. Rozwiązanie, jakie zawarł w swym dziele prof. Elton, nie ma zresztą charakteru kompromisu między ocenami dwóch nurtów. Opór społeczeństwa był wprawdzie, zdaniem autora, wyraźnie odczuwalny, ale nie stłumiono go przy pomocy terroru, lecz stosowano różne środki o charakterze politycznym, w szczególności środki propagandowe, jak również wykorzystano — i to prawie bez nadużyć — maszynę zwykłego trybu wymiaru sprawiedliwości, *due process of law*. Tezy autora są bardzo szczegółowo udokumentowane dużą liczbą przykładów. Można oczywiście wysunąć w tym zakresie wątpliwość o charakterze metodologicznym co do reprezentatywnego charakteru faktów, jakie przekazały zachowane źródła — jednakże okres 1532 - 40 posiada wyjątkowo bogatą dokumentację w postaci całości papierów Cromwella, do którego docierały przecież wszystkie bardziej istotne wiadomości.

Historyka ustroju i prawa zainteresować powinien każdy rozdział dzieła G. R. Eltona. Najbardziej jednak interesujące wydają się być, z naszego punktu widzenia, rozdziały końcowe, które traktują o legalnych środkach, jakimi Korona wpływała na posłuszeństwo poddanych: rozdział VI w przedmiocie ustawodawstwa o zdradzie (jego pierwsza wersja została już zresztą opublikowana w 1968 r. na łamach „Historical Journal”), rozdział VII o toku postępowania w procesach o zdradę, rozdział VIII o policji oraz rozdział IX, w którym została przedstawiona statystyka procesów o zdradę, jak również znalazł się opis najstraszniejszego procesu politycznego Anglii XVI w. — procesu Tomasza More'a.

O ile ustawodawstwo o zdradzie istotnie wykroczyło poza swe naturalne jak gdyby granice poprzez przyjęcie konstrukcji zdrady słownej — o tyle, jak przekonująco wykazał autor, Henryk VIII (a w jeszcze większym stopniu Cromwell) nie nadużywali litery i ducha nowych przepisów, a sprawy o zdradę były — prawie bez wyjątków — sądzone przez sądy przysięgłych. System policji, jaki miał zorga-

² Za koronny dowód służy tu często słynny „Akt o proklamacjach” z 1539 r. Rozumowanie takie przeniknęło także do współczesnych syntez polskich (I. Jaworski, *Zarys powszechnej historii państwa i prawa*, wyd. II, Warszawa 1963, s. 213; M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. I, wyd. II, Warszawa 1969, s. 323, K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. III, Warszawa 1966, s. 379; por. bowiem np. G. R. Elton, *Henry VIII's Act of Proclamations*, Engl. Hist. Rev., LXXV — 1960 — s. 208 - 222).

³ Interpretację taką przyjął również H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 171.

nizować Cromwell, faktycznie nie istniał — choć Lord Prywatnej Pieczęci był stosunkowo dobrze poinformowany o sytuacji w różnych częściach państwa dzięki pomocy przyjaciół politycznych oraz osób wyrażających swe partykularne interesy. Wreszcie proces Tomasza More'a nie był — jak to się na ogół sądzi w ślad za dawną tradycją — fikcją, a decyzja o wniesieniu przeciw niemu aktu oskarżenia wynikała tylko z konkretnych przesłanek ogólnopolitycznych. Inna sprawa, że ta interpretacja zawsze może budzić pewne wątpliwości — z uwagi na brak pełnego materiału faktycznego w przedmiocie planów rządu wobec osoby ex-kanclerza. Historia doktryn politycznych szczególnie może z kolei zainteresować II rozdział pracy poświęcony mechanizmowi prорządowej propagandy, w którym omówione zostały m. in. utwory związanych z dworem pisarzy politycznych.

Praca prof. Eltona jest dość trudna w lekturze. Czytelnik musi już przystąpić do niej ze sporym zasobem wiadomości o wydarzeniach politycznych oraz o ustroju i prawie Anglii czwartego dziesiętka lat XVI w. Niełatwo jest też czasem przebrnąć przez obszerny materiał faktyczny, który stanowi uzasadnienie konkretnych tez dzieła. Oznacza to jednak zarazem, że książka posiada bardzo wysoką rangę naukową, zarówno jeśli chodzi o wyrażone w niej poglądy, jak i sposób ich dokumentowania. Można nawet sądzić, że początkuje ona przechodzenie w badaniach nad XVI-wieczną Anglią — od problematyki instytucjonalnej do zagadnień funkcjonowania w społeczeństwie i w świadomości społecznej. Od tego charakteru dzieła G. R. Eltona zdają się odróżniać końcowe rozważania poświęcone politycznemu, społecznemu i moralnemu programowi Tomasza Cromwella, bowiem wkraczają one w pewnym stopniu w zakres wiary, a nie dowodu; w każdym razie wiara autora nie wydaje się być całkiem uzasadniona. Poza tym wyjątkiem — dzięki oparciu całej pracy G. R. Eltona o bogaty materiał faktyczny — nasza wiedza o stosunkach wewnętrznych w Anglii lat 1532 - 40 uległa poważnemu wzbogaceniu.

Choć nie leżało to explicite w zamiarach autora, uzyskaliśmy nader istotny przyczynek do rozwiązania problemu, czy Anglia Tudorów była monarchią absolutną — omawiana książka dostarcza dodatkowych argumentów na rzecz negatywnej odpowiedzi na to pytanie.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Reinhold August Dorwart, *The Prussian Welfare State before 1740*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1971, ss. 328, indeks osobowy.

Porządkowanie wielopłaszczyznowego i pełnego kontrastów materiału historycznego musi być, nolens volens, dokonywane przy pomocy takich narzędzi, jak periodyzacja, terminologia i inne formy strukturalizacji zjawisk historycznych. Nie tylko dlatego, iż postawy metodologiczne są odmienne, a poglądy historyczne ulegają stałym fluktuacjom, zagadnienia te są z reguły sporne, a zwłaszcza co do terminologii panuje w historiografii światowej pewnego rodzaju chaos. Przyznać trzeba, iż dotychczasowe próby porządkowania słownika nauk historycznych (semantyka terminów historycznych) nie zaprowadziły nas zbyt daleko. Refleksja powyższa towarzyszyła recenzentowi przy lekturze ciekawej i pożytecznej pracy prof. Dorwarta, amerykańskiego znawcy historii państwa brandenbursko-pruskiego XVII/XVIII w.¹, a przyczyna jej tkwiła już w tytule omawianej rozprawy.

Terminy *Wohlfahrtstaat* i *Polizeistaat* zyskały sobie już od dość dawna miejsce w rozważaniach historyków niemieckich poświęconych głównie osiemnastowiecz-

¹ Por. R. A. Dorwart, *The Administrative Reforms of Frederic Wiliam I of Prussia*, Cambridge Mass. 1953.